

RECENZE

Zdenek Salzmann: Language, Culture, and Society. An Introduction to Linguistic Anthropology. Westview Press, Boulder – San Francisco – Oxford 1993. (ISBN 0–8133–0971–9)

Někdo, kdo si povšimne podtitulu Salzmannovy knihy, možná zapochybuje, zda sem výraz „lingvistická“ nezabloudil omylem. Odpovědí na případné pochyby budiž konstatování, že Salzmann v tradici americké antropologie ukazuje jazyk jako legitimní pramen antropologického či etnologického výzkumu a lingvistika se mu tak přirozeně stává nástrojem pro takto orientovaný pohled na jazyk. Zároveň Salzmann velmi přesvědčivě ukazuje některé praktické aplikace lingvistiky v etnologii, soudnictví i jinde a dává tím i silné argumenty pro obhajobu významu jazykovědy v nejširší společenské praxi.

Lingvistická antropologie podle Salzmanny klade důraz na studium komunikace, která sehrála významnou roli při vývoji lidského druhu. Na rozdíl od lingvistiky, kterou Salzmann ztotožňuje s Chomského teorií a kterou definuje jako nauku o struktuře jazyka, věnuje se lingvistická antropologie užití jazyka a vztahům, které existují mezi jazykem, společností a kulturou. To ostatně napovídá už sám název knihy. Takto široce pojatá antropologická lingvistika ovšem přirozeně pokrývá i otázky, které si běžně klade pragmaticky orientovaná filozofie a lingvistika. Ne náhodou se také v P. P. Giglioliho výboru *Language and Social Context* (Harmondsworth 1972) vedle etnologicky orientovaných příspěvků D. Hymese a J. Gumperze objevily též studie od W. Labova, E. A. Schegloffa a dokonce i článku od J. R. Searla *What is a Speech Act?*, chápaný jako klasika lingvistické pragmatiky. Vedle vlivu řeči na socializaci mluvčích a jejich vztahy, na který se zaměřila i etnolingvisticky orientovaná diskurzivní analýza, věnuje antropologická lingvistika pozornost také vztahům jazykových a sociálních skupin, stejně jako studiu sémantických polí a gramatických kategorií, které mohou reflektovat kulturně specifický pohled na svět.

Salzmannova kniha je rozčleněna do třinácti kapitol. První čtyři kapitoly představují základní uvedení do problematiky studia jazyka v kontextu antropologie, která podle Salzmanny zahrnuje antropologii biologickou (genetiku, studium chování primátů), kulturní, lingvistickou a archeologii.

První kapitola *Introducing Linguistic Anthropology* je věnována historii americké lingvistické antropologie, která se v 19. století a v 1. polovině 20. století soustředila především na studium nativních jazyků a zaplňovala tak místo, které v té době v Evropě zaujala dialektologie. U zrodu moderní (kulturní a lingvistické) antropologie podle Salzmanny stáli John Wesley Powell, první ředitel *Bureau of American Ethnology* (1879), a Franz Boas, jehož žáci z Columbijské univerzity, Alfred L. Kroeber, Edward Sapir, Ruth Benedictová a Margaret Meadová, zásadním způsobem ovlivnili další vývoj svého oboru v USA. Možná, zvláště s ohledem na dílo Sapirovo a Whorfovo, by byla bývala vhodná zmínka o tom, že první pionýři studia amerických nativních jazyků (Du Ponceau, Pickering, Brinton) byli v přímém kontaktu právě s Wilhelmem von Humboldtem, který zásadním způsobem ovlivnil pozdější tvář americké lingvistiky. Přínosu některých novějších autorů se Salzmann věnuje v jednotlivých kapitolách v souvislosti s konkrétními otázkami. Škoda jen, že pomějí nebo zatlačuje do pozadí některé pro antropologii relevantní práce orientované pragmaticky, dílo J. R. Firtha a B. Malinowského, „teorii kontextualizace“ J. J. Gumperze apod. To ovšem nejspíš souvisí se Salzmannovou výrazně strukturalistickou orientací.

Druhá kapitola *Communication and Speech* je věnována vymezení lingvistické antropologie ve vztahu k antropologii biologické. Podle Salzmanny se jazyk ve světle genetiky a evoluce jeví jako

výsledek dlouhodobého kumulativního procesu. Dva silné argumenty – zásadní kvalitativní rozdíl mezi systémem, jímž komunikují zvířata a lidé, a skutečnost, že všichni lidé mají tentýž biologický potenciál pro osvojení jazyka – svědčí spíše o tom, že lidský jazyk je unikátní a že je třeba ho chápat jako diskontinuální vzhledem ke komunikačním systémům zvířat, jejichž fungování Salzman demonstruje na příkladu komunikace včel a ochočených šimpanzů.

Kapitoly tři a čtyři jsou věnovány nástrojům popisu jazyka, jednak fonologii, jednak morfologii a syntaxi, v nichž zachycuje strukturu slova a věty.

V kapitole *The Structure of Language: Phonology* Salzman demonstruje strukturní popis jazyka a možnost aplikace strukturalismu v jiných oborech. Při popisu struktury lidského chování se o to pokusil Kenneth L. Pike (1954). Mezi *etickým* přístupem k jazyku, který reprezentuje *fonetika* čili popis obecných, *formálních* zvukových *charakteristik* jazyka nebo jazyků, a přístupem *emickým*, který reprezentují fonologie (fonemika) čili popis partikulárního zvukového systému a jeho *sémanticky relevantních rysů*, ovšem nerozlišuje jen jazykověda. Obdobné pokusy lze vidět v archeologii, kde James Deetz v analogii k fónu–alofonu–fónému začal mluvit o faktech–alofaktech–faktémech a formách–aloformách–aloformémech, nebo ve folkloristice, kde Alan Dundesrazil termíny motiv–alomotiv–motivém.

V kapitole *Structure of Words and Sentences* Salzman vysvětluje strukturu věty prostřednictvím generativního popisu jazyka, při popisu struktury slov amerických nativních jazyků však využívá přístupu deskriptivního. Vzhledem k tomu, že jde o elementární úvod do problematiky jazyka, je to postup legitimní. Z hlediska úvodu považují za velmi vtipné stručné shrnutí každé kapitoly i problémové úkoly, které mohou být inspirací pro učitele i vhodnou formou, jak si může student ověřit, zda pochopil načrtnutou problematiku. Pro další orientaci mu pak slouží komentovaný přehled většinou již prověřené literatury k tématu.

Kapitola pátá, šestá a sedmá sleduje jazyk z hlediska jeho vzniku a proměn v prostoru a čase. Salzman připomíná osvícenské a romantické eseje o původu jazyka, které zaznamenaly renesanci zájmu zvl. v Německu koncem 80. let. Zvláštní pozornost však věnuje především zachycení souvislosti fyziologických předpokladů jazyka (velikost mozku, laterality, užívání nástrojů apod.) a preverbálních forem vyjadřování v sociální interakci hominidů (posunky, zvuková synchronizace, imitace apod.). Salzman se staví za monogenetický výklad původu jazyka, pro který podle něj hovoří mj. i to, že jazyky nejsou rozrůzněny ještě víc, než jak tomu už je. A pro monogenezi přináší dokonce i argumenty ontogenetické: děti se učí jazyky ve stejném tempu a časovém horizontu a jejich predispozice k osvojení jazyků jsou totožné. Lingvistické argumenty pro monogenezi hledá také ve Swadeshově glottochronologii. V souvislosti s ní vykládá historicko–srovnávací způsob rekonstrukce protojazyků. Hodna zaznamenání je v této souvislosti lehkost, s jakou Salzman ukazuje možnosti historicko–srovnávací jazykovědy proti terénní archeologii, např. při určení pravlasti nebo protokultury jistého kmene apod. (Z existence starého ide. kořene *snusós (*snacha*) a absence podobného kořene pro pojem *ze'* lze vyvodit, že *snacha* žila v rodině nebo poblíž rodiny manžela a bylo jí třeba odlišit od pokrevních příbuzných. Situace, která není automatická a která má svou relevanci pro kulturní antropologii, jak ukazuje opačná situace u kmene Arapaho, kde muži bydlí tradičně v rodině ženy, na jejíž matku nesmějí pohlédnout, promluvit etc.) Význam diachronní lingvistiky jako heuristické metody při odkrývání proměn a směřování ideové (nehmotné) kultury Salzman načrtává výkladem rozšiřování, zužování a zastírání původního významu slov. Také v popisu repertoáru, četnosti a podoby výpůjček vidí možnost nahlédnout do dobové kulturní úrovně a struktury společnosti, charakteru koexistence různých etnik a národů apod.

Jazyk ovšem neprochází proměnami jenom v čase, ale také v prostoru; v četnosti svých dialektů a sociolektů, v živé interakci s jinými jazyky. Tento kontakt se vyznačuje mj. také střídáním kódů, interferencemi, vznikem pidžinů apod. Salzman upozorňuje na jednotlivé typologicky zajímavé situace v Evropě, v JV Asii a Indii, na Novém Zélandu aj. Velmi detailní a zasvěcený je jeho výklad zvláštností tzv. černé angličtiny (Black Vernacular English), kterou lze podle Salzmana interpretovat jako dialekt angličtiny i jako kreolský jazyk. Argumenty pro chápání černé angličtiny jako dialektu nejsou jen chabé, ale nejsou myslím ani na místě. Jestliže termín „kreolský jazyk“ je termínem socio lingvistickým, počítajícím s mimojazykovými skutečnostmi, není asi vhodné argumentovat s ohledem na jazykový systém tím, že dvojí negace v černé angličtině je archaickým

rysem, který je znám ještě v angličtině alžbětinské doby, a že ztráta kopuly, posesivního *s* a *-s* ve 3. os. sg. je vyvrcholením vývojových tendencí angličtiny ke zjednodušení morfologických forem.

Jakkoli jsou předchozí kapitoly přínosné z hlediska návaznosti a srozumitelnosti výkladu i s ohledem na uvedení studentů do problematiky jazyka, tkívá jádro knihy v kapitole osmé až dvanácté, v nichž se Salzmann věnuje vztahu jazyka a kultury či sociálního kontextu a v nichž sleduje etnografii komunikace, ať už mluvené nebo psané. Tady se také naplňuje očekávání, které navozuje titul i podtitul Salzmannovy knihy.

Vztahu jazyka a kultury je věnována kapitola *Language and Culture*. Podle Sapira může být jazyk klíčem ke kulturní minulosti společnosti, kultura a jazyk však podle něj nejsou vnitřně spojeny. Naopak podle Sapirova žáka, B. L. Whorfa, gramatický systém, který představují jisté abstraktní jazykové kategorie, ovlivňuje způsob vidění a chápání světa. Podle Salzmannova není Whorfova teorie prosta dogmat ani faktických chyb při popisu a interpretaci příkladového jazyka Hopi. Zároveň však Salzmann upozorňuje na etnologické metody (ethnoscience), které jsou v některých aspektech Whorfovy blízké, např. předpokladem, že jistá skutečnost, jakmile se artikuluje jako zvláštní lexikální jednotka, má pro jistou kulturu svoji relevanci apod. Na druhé straně se však u Salzmannova nevylučuje možnost pochopit cizí kulturu prostřednictvím kategorií vlastního jazyka. Vztah jazyka a sociálního kontextu demonstruje v kapitole *Language and Its Social Context* na Labovových diachronně zaměřených pracích k proměnam sociálně podmíněné výslovnosti koncového amerického *r*, stejně jako na příkladu oslovení a pozdravu, jejichž strategie se v různých jazycích a kulturách liší. Třebaže Salzmann tyto práce přímo nezmiňuje, je právě problematika oslovení a s ní spojené zdvořilosti živým tématem lingvistické pragmatiky, jako např. v práci Bachleitner–Heldové, která dokumentuje také nejrůznější příspěvky a přístupy k verbální zdvořilosti. V některých případech přicházejí tato témata do lingvistiky právě přes etnolingvistiku. Do kontextu jazykové etikety spadá i zmínka o expanzi profánních výrazů a tzv. tag-question mezi dnešními mladšími americkými ženami. Salzmann tato a jiná fakta chápe jako důkaz stírání jazykových rozdílů motivovaných rozdílným pohlavím mluvčích, které lze pozorovat v americké společnosti. Zároveň ovšem přináší příklady z angličtiny a jiných jazyků, které takového rozdělení dokládají.

Otázky etnografie komunikace se podle Salzmannova někdy chápou jako otázky sociolingvistiky, a tak v kapitole *Ethnography of Communication* nepřekvapí odkaz na Hymes a na jeho vymezení této problematiky prostřednictvím komunikační kompetence, tj. znalosti, jak je třeba v jisté sociální roli jazykově jednat, jaké strategie je možné v jistých situacích volit, jaké podmínky je třeba při jazykovém jednání splnit a s jakými efekty je při jistých mluvních aktech možno počítat. Salzmann se zaměřuje především na specifická kulturně podmíněná pravidla komunikačního chování i normy interpretace. Takovým pravidlem je např. v jazyku Apache zvyklost mluvit s dětmi, které přišly ze školy nebo zvenku, až po půl hodiny. S cizím člověkem začíná „správný“ Apač mluvit až čtvrtý večer po setkání, i kdyby s ním předchozí dny trávil na pracovišti. Kdo začne mluvit dřív čili příliš rychle, bývá vnímán jako opilec nebo člověk s nečistými úmysly. Také manželka, chce-li být chápána jako žena zdvořilá, sebevědomá, schopná sebeovládání apod., musí potlačit svou potřebu sdělnosti. Podobně, třebaže jistě ne tolik vyhraněné rituály, je možné registrovat i v našem komunikačním společenství, kde otevření jistých témat nebo sdělení osobního příběhu je vázáno na delší důvěrnou známost mluvčích apod.

Etnografie komunikace se tradičně zabývá mluveným jazykem, zatímco jazyk psaný byl s výjimkou studia písma spíš stranou zájmu. Salzmann si v jedenácté kapitole *Nonverbal Communication and Writing* všímá jak psacích soustav od ideogramu přes logogramy (=fonogramy) a slabičná písma až po písma abecední v jejich různých podobách, stejně jako problematiky knihtisku a desífrace písma, tak tzv. nonverbální komunikace. Připomíná specifické, kulturně vázané formy akustické (pískání čili tzv. silbo na Kanárských ostrovech, komunikace prostřednictvím bubnů apod.) a optické komunikace (kouřové signály), ale také komunikační systémy, které mají svoji specifickou funkci např. různými kulturami, zvl. slepecké Braillovo písmo a posunkovou (znakovou) řeč hluchoněmých. Salzmann zde vysvětluje, že znaková řeč má sice jistá specifika, jinak však je stejná jako řeč slyšících a má i svoje národní varianty. Každý morfém znakové řeči

Ize pak definovat pomocí polohy znaku (tabule), konfigurace prstů (designation) a směru pohybu či opakování pohybu (signation). Pro širší čtenářskou veřejnost jsou jistě přínosné i poznámky k historii vzniku znakové řeči.

Etnologická perspektiva se výrazněji uplatňuje ve výkladu o paralingvistických (přízvuk, tempo, rytmus, hlasitost, artikulace), kinetických (pohyb těla) a proxemických rysech komunikace (míra distance v komunikační situaci). Salzmann ji velmi úspěšně demonstruje na kontrastu standardní a příznakové situace (např. úroveň artikulace je v angličtině výrazně vyšší v situacích, kdy chce mluvčí projevit radost nebo překvapení) nebo na kontrastu různých kultur (jižní národy ve srovnání se severními v komunikační situaci údajně inklinují k menší prostorové distanci, nebo přímo k tělesnému kontaktu). Právě zde navazují kontrastivně orientované studie k mezikulturní komunikaci, které se ovšem pokoušejí zachytit kulturně podmíněné komunikační strategie, v nichž se tyto prvky objevují.

Dvanáctá kapitola *Oral Folklore and Spoken Art* je věnována tradičnímu předmětu etnografie a lingvistické antropologie, písním, příslovím a mýtům, které ovšem podle B. Malinowského hrají významnou roli v běžné komunikaci a praktickém jednání, protože fixují normy a návody jednání i ve smyslu – řečeno novějším jazykem – specifických textových vzorů. Salzmann v této kapitole připomíná činnost J. W. Powella, S. Thomsona a dalších, kteří měli velkou zásluhu na zaznamenání indiánských mýtů, bájí a pohádek. Všimá si ovšem i typologického přístupu Proppova, Hymesovy etnopoetiky, strukturálního přístupu Lévi-Strausse apod.

Ve výhledu *Linguistic Anthropology in the Contemporary World* se Salzmann zamýšlí nad úkoly lingvistické antropologie. Její perspektivu v dnešním propojeném světě vidí ve studiích mezikulturní komunikace (cross-cultural communication), při níž nezřídka dochází k přenosu textových vzorů a pragmatických rysů a interpretačních modelů jistého typu textu nebo komunikace z mateřského do cizího jazyka. Podle Salzmannova může znalost těchto faktů zásadním způsobem ovlivnit např. právní kvalifikaci jistého jednání, jak to demonstruje na příkladech, o nichž referují Labov či Gumperz. Druhou oblastí, v níž lingvistická antropologie nebo spíše aplikovaná sociolingvistika má co říci, je jazyková politika. Salzmann zde uvádí příklad odislamizování turečtiny za Atatürka (1928) nebo zavedení svahilštiny jako úředního jazyka v Keni (1974), spojené s celou řadou sociolingvistických i praktických jazykových otázek. Význam jazykové politiky je zřetelný zvláště s ohledem na vytlačování některých přirozených jazyků z komunikační praxe a snahu zachovat původní svěbytnou kulturu jejich nositelů.

Salzmannova kniha je neobyčejně hutným úvodem do problematiky lingvistické antropologie i studia jazyka vůbec. Vyniká přitom darem jasného a inspirativního výkladu. Mohla by být myslím dobrou příručkou jak pro učitele a studenty lingvistiky, tak také zvláště pro učitele a studenty etnografie či sociologie. Její velkou předností jsou i problémové úkoly pro studenty v závěru některých kapitol.

Marek Nekula

Jifina van Leeuwen-Turnovcová: Rechts und links in Europa. Ein Beitrag zur Semantik und Symbolik der Geschlechterpolarität. Balkanologische Veröffentlichungen, sv. 16. Harrassowitz (Wiesbaden), Berlin 1990, 280 str. (ISBN 3-447-03046-1).

Už dosti dlouho se propaguje interdisciplinární zpracování jednotlivých sémantických úseků, ale zatím není mnoho prací, které bychom mohli označit jako opravdu interdisciplinární. Uvedme např. mnohasvazkové zpracování lidské činnosti v evropském starověku a středověku, pro něž se spojili v *Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas* v Göttingen historici, archeologové, právníci, etnologové i lingvisté. Jejich práce, jakkoliv po věcné stránce záslužná i objevná, byla spíše additivně multidisciplinární než integrovaně interdisciplinární. Je třeba říci, že na rozdíl od nich se autorce podařilo propojit pasáže etnografické, stavitelské, historické, jazykovědné aj. natolik, že si její práce označení interdisciplinární opravdu zaslouží (N. Reiter, vydavatel této řady, navrhuje nahradit tento termín výrazem *integrativní*, jenž lépe vystihuje, že takové práce vytvářejí celek, přesahující pohledy jednotlivých oborů).